

RETORICA, O TEHNICĂ LITERARĂ A PERSUASIUNII

RHETORIC, A LITERARY TECHNIQUE OF PERSUASION

(Abstract)

The present paper confines itself to the task of accomplishing a rhetorical analysis of the text „Unele nevroze răsăritene”, a lecture held in Wiesbaden by Andrei Pleșu as The External Affairs Minister of Romania and published afterwards in *Frankfurter Allgemeine Zeitung* and in *Dilema*. The text is perfectly built from a rhetorical point of view and it allows a thorough analysis of the four parts: *exordium*, *narration*, *argumentation* and *peroration*. The analysis also allows the text to be included within the first paradigm of rhetoric, *invention*, and it establishes its belonging to the *sublime* genre.

Cuvinte-cheie: analiză retorică, *exordium*, *narație*, *argumentație*, *perorație*, istoria argumentării.

Key-words: rhetoric analysis, *exordium*, *narration*, *argumentation*, *peroration*, the history of argumentation.

„Vorbirea este luată în considerare în măsura în care servește unui scop și unor construcții persuasive¹.” (Ducrot și Schaeffer 1996: 110). Luat în considerare în lucrarea de față este discursul intitulat „Unele nevroze răsăritene” aparținând lui Andrei Pleșu². Ne-am ocupat de acest discurs într-o cercetare anterioară³, însă dintr-o altă perspectivă, cea a analizei discursului politic diplomatic. Înainte de a analiza textul dintr-o perspectivă retorică, ceea ce constituie obiectul acestei lucrări, se cuvin câteva precizări de ordin pragmatic, ce țin într-o oarecare măsură de situația de comunicare. Textul este o conferință

¹ Trimitere la orientarea generică și pragmatică a retoricii.

² Text disponibil la adresa: http://arhiva.dilemaveche.ro/old/arhiva_dilema/291/plesu.htm.

³ Vezi Kreutzer, Niculescu, Radu 2003.

rostită la Congresul de la Wiesbaden, Germania și publicată apoi în *Frankfurter Allgemeine Zeitung* din 25 iunie 1998 și în *Dilema* din 28 august – 3 septembrie 1998 (nr. 291). La fel de important de precizat este că discursul a fost rostit de Andrei Pleșu în calitate de Ministru de Externe al României, deși nu era încă investit în funcția de ministru atunci când a fost invitat să țină conferința, iar rolurile pe care și le asumă sunt, pe rând, cele de ministru, intelectual și dizident. Contextul din momentul rostirii discursului la Wiesbaden este acela al perioadei prelungite de tranziție din România, perioadă problematizantă pentru acceptarea în structurile Europei Occidentale.

„Unele nevroze răsăritene”, discurs cu puternice accente eseistice, este aproape perfect construit din punct de vedere retoric, deși nu aceasta este miza. Din această perspectivă poate fi încadrat în tipul de retorică psihologică, inspirată de discursurile lui Pitagora, tip de retorică ce încerca să convingă, nu neapărat prin tehnica impecabilă și argumente imbatabile, ci mai ales prin atracția pe care vorbirea abil manipulată o putea exercita asupra auditoriului. Deși argumentele invocate în discurs sunt greu atacabile, iar tehnica retorică este aproape de perfecțiune, datorită trăsăturilor accentuate de eseu literar și filosofic pe care textul le prezintă, acesta exercită o atracție puternică asupra auditoriului, fie el german sau român, prin „vorbirea” abil manipulată de către autorul său.

Câteva dintre procedeele și strategiile la care autorul recurge pentru a obține acest efect ce pot fi menționate sunt: recursul la antiteză: „lumea nouă, liberă” / „lagărul socialist”, „Europa de vest” / „Europa răsăriteană” etc., politropia (abilitatea de a intui și de a construi discursuri diferențiate în funcție de tipul de auditoriu (trebuie menționat aici că varianta publicată în *Dilema* diferă ușor de cea rostită la Wiesbaden și publicată în *Frankfurter Allgemeine Zeitung*); varianta românească conține mici adăugiri, ce nu depășesc mărimea unei propoziții sau fraze, adăugiri ce contribuie la sporirea caracterului eseistic). Vom reveni ulterior asupra altor procedee și strategii de ordin mai general.

Obiectivele (efectul perlocuționar avut în vedere de autor) acestui text pot fi identificate cu scopul triplu general al retoricii: „docere, movere, delectare”, accentul căzând totuși mai puțin pe „movere”, componentă înlocuită cu „persuadere”. Ca orice discurs modern, nici conferința fostului Ministru de Externe nu aparține unui gen al retoricii în stare pură. Este un discurs aflat la interferența dintre genul laudativ sau demonstrativ și cel deliberativ (Quintilian I 1974: 241).

Această apartenență este stabilită de cauza sau tema discursului. Cu toate că nu apar elemente propriu-zise de elogiu sau blam, textul are puternice conotații negative în exordiu, narație și argumentație și conotații pozitive în perorație, atitudinea autorului fiind cea aferentă conotațiilor (de remarcat că Pleșu își asumă paternitatea textului). Totodată se constată și o intenție de a

dirija auditoriul prin construcția discursului, care este proiectat în viitor, mai ales în partea de final, un viitor conturat de autor pentru a câștiga aderența auditoriului. În retorica antică se considera că „limbajul pompos nu trebuie să fie căutat de cei care declamă subiecte aparținând genului deliberativ” (Quintilian I 1974: 306). În general, în discursurile de astăzi, acest deziderat nu mai este respectat, aspect ce poate fi observat și în discursul analizat.

Prima parte a retoricii, *inventio*, este reprezentată și în acest discurs prin capacitatea oratorului de a descoperi argumente adevărate sau verosimile care fac o cauză credibilă. Prima parte a discursului, exordiu sau introducerea este reprezentată de primul paragraf al textului: „Unul din ... ceva de ales, nevroza e gata făcută”. Exordiu respectă regulile de tip cantitativ, nu are dimensiuni ample, ci este echilibrat ca lungime în raport cu restul textului. Este, de asemenea, un exordiu elaborat cu atenție și anunță tema, subiectul care trebuie demonstrat: „nevroza intelectualului răsăritean”.

Deși în acest discurs nu se poate vorbi de simplitate lingvistică, textul fiind guvernat de limbaj academic, totuși în exordiu frazele nu au aceeași amplitudine ca în celelalte părți. În exordiu întâlnim propoziții și fraze mai puțin ample, chiar scurte. Înlanțuirea este logică, cuvintele folosite nu sunt rare sau de strictă specialitate, așa cum întâlnim în restul textului. Întreg discursul este caracterizat prin prezența limbajului neologic, chiar e expresiilor scurte, de largă circulație din alte limbi: „the use of adversity”, „Wunschvorstellungen”, „Schlaraffenland”, „screening”, „follow-up”, „all inclusive”, „catch-up facilities”, „acquis communautaire”, „malentendu”, „badge”, „underground” etc. În exordiu, pe lângă neologisme, apar și cuvinte obișnuite, care aparțin unui vocabular accesibil oricărui cititor și nu se folosesc expresii de genul celor amintite mai sus.

În ceea ce privește persoana folosită, acest procedeu nu este de ajutor în delimitarea părților, deoarece întreg discursul este o împletire de relatare la persoana a III-a cu relatare la persoana I. Este folosită cu precădere persoana I plural („noi” inclusiv) și destul de rar, persoana I singular.

Exordiu are funcția de *captatio benevolentiae*, având în vedere în primul rând auditoriul pentru care a fost destinat în prima sa actualizare. Este un exordiu simplu, de dimensiune redusă, extrem de clar, eliberat de artificii de ordin retoric care contribuie la dilatarea textului și indică în mod neechivoc intenția care guvernează construcția întregului text. În ansamblu, exordiu discursului „Unele nevroze răsăritene” respectă următorul deziderat din retorica antică: „... în exordiu trebuie să se pună mai multă măsură și rezervă în trezirea compătimirii [...], pe când în perorație ne este îngăduit să răscolim toate sentimentele ...” (Quintilian I 1974: 334). Vom vedea la momentul respectiv în ce măsură se face apel la sentimente în finalul discursului.

Felul în care este construit exordiuul demonstrează că oratorul a avut în vedere și a analizat ceea ce urma să spună, în fața cui, pentru cine, împotriva cui sau a cărui aspect urma să vorbească, în ce împrejurări, în ce loc și în ce situație, cât și care ar putea fi părerea publicului⁴.

În retorica antică și nu numai, în orice cauză sau temă există un motiv, o problemă de dezbătut și un argument fundamental (Quintilian I 1974: 279), conținute, desigur, și în acest discurs. Se face o trecere strânsă de la motiv, obiectul exordiuului, la problema de dezbătut, obiectul narației.

În textul analizat, narația, a doua parte, ocupă dimensiuni mai ample decât exordiuul, aspect explicabil de altfel prin faptul că auditoriul avut în vedere este publicul german, iar în narație este prezentată situația țărilor fost comuniste, în general și a României, în particular, subiecte cu un grad redus de familiaritate pentru receptor. Narația începe cu al doilea paragraf: „Am descoperit, mai întâi, ...” și se termină cu propoziția: „De ce ar face-o?”. În total sunt trei paragrafe construite pe baza unei opoziții: Europa de Est / Europa de Vest. Autorul prezintă, pe de o parte, situația țărilor estice în perioada comunistă, în speță România, pe de altă parte, situația din prezent în opoziție continuă cu Occidentul pentru a pune în evidență problema centrală a discursului, nevroza intelectualului din est.

Narația sau diegeza acestui text urmărește ceea ce în retorica antică se numește „expunerea faptelor”, expunerea situației. Este o nouă secvență din alcătuirea discursului în care autorul îl informează pe receptor asupra temei care va fi discutată, numai că de data aceasta informația furnizată este mai precisă și mai detaliată decât în exordiu. Discursul lui Andrei Pleșu respectă dezideratul din retorica antică conform căruia „narațiunea să fie nu numai o expunere a faptului în cauză, ci să vorbească și despre persoane, [...], despre timp, [...] cauze” (Quintilian I 1974: 349), în acest sens sintagmele cu rol deictic: „Timothy Garton Ash”, „Unamuno”, „Pedro”, „Juan”, „mai întâi”, „apoi”, „în 1945”, „la sfârșitul lui ‘89”, „după 1989”, „înainte”, „după” etc. fiind sugestive. Tot în retorica antică era postulat faptul că în narație trebuie să existe și referire la viitor, fapt realizat în acest discurs. În varianta canonică, oratorul trebuie să menționeze în narație toate împrejurările despre care intenționează să vorbească în argumentație (Quintilian I 1974: 365) și trebuie să clarifice niște circumstanțe, să ofere informații care să presupună întrebările: „cine?”, „ce?”, „de ce?”, „unde?” sau „când?”.

Fiind o variantă complexă de narație, se respectă și aceste deziderate. Dintre calitățile narației din retorica antică este respectată în primul rând aceea de „brevis” (concizia). Această parte a discursului este, de asemenea, clară și

⁴ Deziderate cu statut obligatoriu în retorica antică, v. Quintilian I 1974: 341.

verosimilă, permițând câștigarea credibilității. Nararea acțiunilor îmbracă forma istoriei⁵.

A treia parte a discursului, confirmarea sau argumentarea, este însoțită de o schimbare a „tonului narativ”. Argumentarea ocupă restul textului, cu excepția ultimului paragraf. Un alt element distinctiv este prezența persoanei I singular. Este cea mai amplă parte a textului, conține nouă paragrafe, cum de altfel este și firesc.

Conform *Dicționarului de științe ale limbii*, argumentația este un termen plasat la intersecția logicii cu retorica și lingvistica. Dintr-o perspectivă dominant logică, ea este definită ca

„strategie prin care, folosind o anumită limbă, un vorbitor reușește să extragă concluzii valabile; argumentația stabilește deci o relație între unul sau mai multe argumente și o concluzie” (1997: s.v.).

Dintr-o perspectivă mai apropiată de preocupările lingvisticii, argumentația este o

„...activitate verbală, de natură intelectuală și socială, servind la justificarea sau la respingerea unei opinii; formulând un ansamblu de enunțuri, emițătorul urmărește să obțină acordul unuia sau mai multor colocutori, care au rolul de judecători.” (*ibidem*: s.v.)

Studiul argumentației are o istorie lungă, ale cărei începuturi pot fi reperate în Grecia antică, în scrierile despre logică (dovadă), retorică (persuasiune) și dialectică (investigație), mai ales în scrierile lui Aristotel, care înțelege argumentația ca o modalitate de a expune greșelile survenite în gândire și de a modela discursul către un ideal rațional.

Retorica clasică are în vedere persuadarea efectivă care duce la consens și aprobare. Silogismul era forma cea mai frecventă de demonstrație logică, iar entimema⁶ corespondentul lui din retorică. De asemenea, importantă în antichitate a fost analiza sofismelor.

Dacă *Logica* lui Aristotel se baza pe distincția dintre formă și substanță, studiile ulterioare asupra argumentației au preferat o tradiție de analiză a formei inferenței argumentative, independent de conținutul acesteia. Dezvoltarea logicii moderne, simbolice, este un răspuns direct la preocuparea de a reprezenta formal structura inferențială a unor argumente ce par acceptabile sau nu. Unul din studiile care a reprezentat desprinderea de logica formală și

⁵ Una dintre forme, alături de povestirea legendară (fabula) și ficțiunea (res ficta) (Ducrot și Schaeffer 1996: 113).

⁶ Silogism ale cărui premise sunt obținute de la audiență. De obicei sunt exprimate doar parțial, logica lor fiind completată de audiență.

orientarea către latura interacțională a argumentației este cel al lui Toulmin din 1958, *The Uses of Argument*.

Teoria argumentației are la bază propoziții logice, nu simple actualizări verbale, deci argumentația nu e un fenomen pragmatic în totalitate, ci poate fi pus în legătură și cu semantica limbajului. Specificarea făcută în semantica unei propoziții în legătură cu concluziile ce pot fi întărite prin enunțarea acesteia se numește „orientare argumentativă” (Elhahad 1995: 194). Teoria argumentației presupune că orientarea argumentativă a unei propoziții poate fi descrisă printr-un formalism restrictiv bazat pe reguli semantice ce se numesc „topoi”.

În teoria argumentației, premisele necesare pentru a se ajunge la o concluzie trebuie să corespundă următoarelor criterii: relevanță (dacă există o relație adecvată între conținutul premiselor și concluziei), suficiență (dacă premisele oferă dovezi suficient de elocvente pentru concluzii, în ciuda obiecțiilor și a contra-argumentației) și caracterul acceptabil (dacă premisele sunt adevărate, probate sau greu de atacat). „Scopul argumentativ este relaționat cu validitatea unor afirmații, care, cu ajutorul unei aserțiuni sau a unei evaluări, permite unui interlocutor să judece faptele sau aserțiunile” (Kopperschmidt 1985: 159). Argumentația se referă la voința cuiva de a-și susține punctul de vedere, la tendința de a împărtăși idei legate de probleme importante.

Argumentația a fost studiată dintr-o perspectivă pragmatică, atât ca un act ilocuționar complex, cât și ca un act perlocuționar de persuadare. (van Eemeren și Grootendorst 1984: 7).

Partea de argumentare a discursului „Unele nevroze răsăritene” nu conține demonstrație pentru că nu acesta este scopul unui asemenea text. Este alcătuită din entimeme și epichereme. În retorica antică o primă discuție considera epicherema concluzia care decurge în mod logic și entimema numai concluzia trasă din contrarii, aceasta din urmă fiind, de asemenea, un silogism imperfect. În text multe concluzii sunt implicite, neexprimate în mod direct, deci entimeme. Entimema este „fie argumentul însuși, adică ideea care servește la dovedirea altei idei, fie forma în care el este exprimat” (Quintilian II 1974: 111). Acest „silogism” este de două feluri: primul constă într-o propoziție și dovedirea ei imediată (nu există concluzie), iar în cel de-al doilea caz, provine din idei contradictorii. În discursul lui Andrei Pleșu predomină primul tip. Partea de argumentare se află în centrul acestui discurs persuasiv. Conține doar o secvență de confirmare a propriilor idei enunțate în părțile anterioare. Cu toate acestea, și partea de respingere (refutatio) este prezentă în discurs, însă în altă formă. Apare în ultima parte a discursului, prezentată, mai degrabă, ca o alternativă.

În partea argumentativă a discursului, exceptând entimemele (probe tehnice), se face uz de o mare varietate de probe, atât non-tehnice, care provin din exterior (diverse opinii de diverse tipuri: Hippias etc.), cât și tehnici

artificiale create de orator. Acestea sunt procedee și strategii (mai noi sau mai vechi) precum: probe tehnice de fapte, intrinseci evenimentelor discutate: „s-a trecut de la inexistența pașapoartelor la inexistența vizelor”, exemple: „Franța de pildă, sau Germania, sau Italia”, modele, paralelisme, exemple contrare, tehnica prezentării ca certitudine a unor fapte discutabile: „Țările estului european au o proastă relație cu timpul”, tehnica exagerării retorice: „Dacă ne străduim, vom reuși, ni se spune, să ne atingem scopurile în limitele unui calendar incert, care merge de la anul 2005 spre 2015 sau 2020”, ironia fină: „fast-food diplomacy”, omisiunea sau generalizarea: „e foarte greu să definești Europa”, proiecția alegorică: Europa = frumosul (viziunea platoniciană), raționamentul istorizant (De Gaulle), conexiunile mascate, tehnica argumentului de oportunitate: „Talleyrand n-ar fi supraviețuit acestui mod de funcționare decât alergând între dambla și melancolie”.

Raționamentele din această parte cu funcție argumentativă fac uz de diverse tipuri de argumente: al calității „până în 1989, intelectualul român n-avea voie să citească Mircea Eliade, pentru că cenzura comunistă interzicea orice legătură cu caracter religios”, al ordinii „Înainte „lumea liberă” era gata să te primească, dar lumea ta, „lagărul socialist” refuza să-ți dea drumul, sau o făcea cu greu, parcimonios, în condițiuni umilitoare. Acum, lumea ta te lasă, oricând să pleci.”, al persoanei „Vă asigur că e mai mult decât stimulator să te străduiești pentru o bună politică externă pe fundalul unei situații interne precare”, al existenței „Trebuie să rezolvi în același timp găurile din pavaj, vidul legislativ, poluarea apelor, inflația, sărăcia ...”, al esenței „Europa e moneda unică, piața comună, stabilitatea unui mod de viață, echilibrul drepturilor cu obligațiile, împărtășirea acelorași valori”. Diversitatea argumentelor contribuie la reușita oratorului în persuadarea publicului.

Tot în partea de argumentare există și o parte care nu servește propriu-zis scopului discursului, ci poate fi considerată digresiune. Întreg discursul, de altfel, conține asemenea digresiuni datorită caracterului eseistic, însă de dimensiuni mai mici. Digresiunea din partea de argumentare constă în enunțarea și explicitarea celor trei cuvinte cheie: accelerație, codificare, banalizare. În același timp se poate discuta aici de partitio, diviziune. În retorica antică diviziunea oratorică era enumerarea logică a chestiunilor de dezbătut propuse de autor.

Ultima parte a discursului, perorația sau concluzia, de fapt ultimul paragraf al textului, prezintă un dublu aspect, referindu-se la fapte și la sentimente. Are dimensiuni modeste, respectând dezideratul din retorica antică, însă și în acest discurs, importanța care se acordă este majoră. În discursul analizat, perorația este punctul cheie, unul dintre puținele fragmente asociate cu conotații pozitive și orientate spre viitor. Epilogul începe cu o întrebare, al cărei răspuns reprezintă tot ceea ce urmează. Partea referitoare la fapte (recapitularea) este extrem de scurtă, făcându-se doar o referire: „peisajul pe care l-am descris”.

Coexistență este partea referitoare la sentimente. Se începe cu o strategie retorică, și anume asumarea rolului de dezvăluitor: „nu eram pe vremea când am fost invitat să țin această conferință!”. De asemenea, autorul orator face uz de așa-zisa tehnică a sustragerii sau a eschivării atunci când propune soluția, ceea ce el însuși numește „un peisaj paralel” și de tehnica asumării falsei modestii: „îmi fac iluzia că am reușit”. După cum se poate observa, nu este vorba de un apel propriu-zis la sentimente, deoarece totul se încheie doar cu o ușoară sensibilizare a receptorului, iar această sensibilizare din fraza finală: „Iar unificarea europeană și planetară ar putea deveni un bun prilej pentru ca lumea să reînvețe să danseze” se produce doar în varianta din limba română, în discursul inițial această frază neexistând.

Invențiunea, dispozițiunea și elocuțiunea, primele trei părți ale retoricii, faze în elaborarea discursului, au în vedere regulile de construcție a discursului propriu-zis. Dispoziția este arta compunerii, care se ocupă cu ordonarea și distribuția argumentelor. Dintre cele trei tipare recomandate în antichitate, discursul analizat aparține primului tipar, care presupune o ordonare crescătoare, în forță, a argumentelor, ascultătorul rămânând marcat de ultima impresie, mai recentă în memoria lui, și anume, în cazul nostru, mesajul pozitiv pe care îl transmite discursul.

Elocuțiunea reprezintă uzul concret al formelor verbale, inclusiv problema limbajului figurativ și propune o selecție în funcție de intenția comunicativă. Fiind un discurs modern, cel al lui Andrei Pleșu nu refectă dezideratele antice în ceea ce privește puritatea limbajului. Este însă un discurs caracterizat prin limbaj academic și deci corectitudine lingvistică, este un discurs caracterizat prin claritate în ceea ce privește forma și în același timp, prin frumusețe. Elocuțiunea reprezintă deci dimensiunea estetică a discursului. Dintre cele trei genuri de stil din retorica antică (genera dicendi: umil, mediu și sublim), discursul aparține stilului sublim. Ultimele două părți ale retoricii, memoria și pronunțarea-acțiunea se referă la enunțarea propriu-zisă. Referitor la memorie, trebuie precizat că autorul prezentului discurs dă dovadă de o memorie culturală semnificativă prin utilizarea unui vocabular foarte vast, apelul la exemple faimoase necesare argumentării etc.

Am ales această interpretare retorică a textului pentru că din ce în ce mai multe studii lingvistice actuale includ componenta retorică. Un exemplu în acest sens este pragmatica integrată reprezentată de Oswald Ducrot. Componenta retorică a pragmaticii integrate include legi ale discursului, precum legea informativității, legea exhaustivității (prima maximă a lui Grice, a cantității) sau legea litotei (principiul de informativitate de la Levinson). Printre ultimele actualizări ale retoricii se numără și elaborarea unei retorici a lecturii. Retorica rămâne încă un mod actual de abordare a discursului literar, fapt demonstrat de aspectele contemporane și de numeroasele legături

interdisciplinare: retorică – pragmatică, lingvistică generală, stilistică, poetică sau teoria textului.

SURSE

- Pleșu, Andrei, 1998, „Die Intellektuellen, die Übergangszeit und einige Osteuropäische Neurosen”, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, nr. 172, 25 iunie 1998.
- Pleșu, Andrei, 1998, „Unele nevroze răsăritene”, *Dilema*, nr. 291, 28 august – 3 septembrie 1998.

BIBLIOGRAFIE

- Bidu-Vrânceanu, Angela, Cristina Călărășu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Mihaela Mancaș, Gabriela Pană-Dindelegan, 1997, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii (DSL)*, București, Editura Științifică.
- Dijk, Teun A. van (ed.), 1985, *Handbook of Discourse Analysis*, London, Academic Press, Vol. 1-4.
- Ducrot, Oswald, Jean-Marie Schaeffer, 1996, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, Editura Babel.
- Elhahad, Michael, 1995, “Using argumentation in text generation”, *Journal of Pragmatics* 24, p. 189-220.
- Kopperschmidt, Josef, 1985, “An Analysis of Argumentation”, în Dijk (ed.) 1985, II: 159-168.
- Kreutzer, Wolfgang, Beatrice Niculescu, Carmen Radu, „Andrei Pleșu – Unele nevroze răsăritene”, în Papadima (coord.) 2003: 250-268.
- Moeschler, Jacques, Anne Reboul, 1999, *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Cluj, Editura Echinox.
- Qiuntilian, 1974, *Arta oratorică*, I-III, București, Editura Minerva.
- Papadima, Liviu (coord.), 2003, *Der politische Diskurs in Rumänien*, București, Editura Humanitas Educațional.
- Toulmin, S.E., 1958, *The Uses of Argument*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Van Eemeren, Frans H., Rob Grootendorst, 1984, *Speech Acts in Argumentative Discussions*, Dordrechts-Holland, Foris.

Carmen-Ioana RADU
 Institutul de Lingvistică al Academiei Române
 „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București